

ADABIYOTDA SUN'IY INTELLEKT MAVZUSI: G'ARB VA SHARQ ADABIYOTIDAGI TASVIRLAR QIYOSIY TAHLILI

Sa'dullayeva Sabina

Samarqand davlat universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada adabiyotda sun'iy intellekt (AI) mavzusining talqini tahlil qilinadi. G'arb va Sharq adabiyotida AI obrazining turlicha badiiy va falsafiy talqinlari qiyosiy jihatdan ko'rib chiqiladi. G'arb yozuvchilari ko'proq texnologik taraqqiyot va ilmiy progressni markazga qo'yib, AI'ni insoniyat uchun imkoniyat va xavf sifatida tasvirlagan bo'lsa, Sharq yozuvchilari uni insoniylik, axloqiy qadriyatlar va jamiyat bilan uyg'unlik masalalari doirasida talqin qiladilar. O'zbek adabiyotida esa mazkur yo'nalish endigina shakllanib borayotgan dolzarb mavzulardan biri sifatida ko'rsatib o'tiladi.*

Kalit so'zlar: *sun'iy intellekt, qiyosiy adabiyotshunoslik, G'arb adabiyoti, Sharq adabiyoti, fantastika, falsafa, texnologiya.*

KIRISH

XXI asrda ilm-fan va texnologiyalarning tezkor rivojlanishi adabiyotda yangi mavzularni yuzaga chiqardi. Shulardan eng dolzarb yo'nalishlardan biri — sun'iy intellekt (AI) masalasidir. AI avvaliga faqat ilmiy-texnik tushuncha sifatida shakllangan bo'lsa-da, keyinchalik insoniyat kelajagi, axloqiy tanlov va ijtimoiy qadriyatlarni o'rganishning badiiy vositasiga aylandi. Adabiyot, o'zining ramziy va falsafiy tabiatidan kelib chiqib, AI'ni turli kontekstlarda talqin qiladi.

Ushbu maqolada G'arb va Sharq adabiyotida sun'iy intellekt obrazining tasviri qiyosiy tahlil qilinadi, umumiylik va tafovutlar aniqlanadi, shuningdek, o'zbek adabiyotidagi istiqbollarga ham to'xtalib o'tiladi.

G'arb adabiyotida sun'iy intellekt tasviri

G'arb adabiyotida texnologiya va ilmiy kashfiyotlar masalasi XIX asrdan boshlab badiiy talqinda keng o'rin egallay boshladi. Mary Shelley'ning "Frankenstein" (1818) asari "sun'iy odam" g'oyasining ilk badiiy prototipi sifatida qaraladi. Mary Shelley'ning "Frankenstein, yoki zamonaviy Prometey" (1818) romani aslida bevosita sun'iy intellekt haqida emas, lekin AI va kiborg obrazlari uchun dastlabki metaforik asos sifatida qaraladi. Asarda olim Viktor Frankenstein "o'lik tanani" qayta jonlantirib, "sun'iy odam" yaratadi. Bu mavjudot intellektual, mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega, lekin jamiyat tomonidan rad etiladi. Adabiyotshunoslar fikricha, bu obraz keyinchalik robot, android va AI haqidagi barcha badiiy tasvirlar uchun ramziy prototip bo'lib xizmat qilgan. Chunki unda asosiy savollar ko'tariladi:

Inson o'zi yaratgan narsani boshqara oladimi?

Texnologiya insoniyat uchun foydami yoki xavfmi?

"Insoniylik" nimadan iborat?

Shuning uchun "Frankenstein" ko'pincha AI adabiy metaforasining boshlanish nuqtasi sifatida talqin qilinadi. Asarda ilmiy tajribalar orqali yaratilgan mavjudot insoniyat uchun xavf sifatida namoyon bo'lib, yozuvchi ilmiy yutuqlarning nazoratsiz oqibatlarini ko'rsatadi.

XX asrda AI mavzusi fantastika janrida keng o'rganildi. Isaac Asimovning "Robotlar" turkumida mashhur "Robototexnikaning uch qonuni" konsepsiyasi ilgari surilib, AI va inson munosabatlari tizimli tahlil qilindi. Philip K. Dickning "Do Androids Dream of Electric Sheep?" (1968) asarida inson va android o'rtasidagi farq, hissiyot va ong muammosi ko'tarildi. XXI asrda Kazuo Ishiguro "Klara and the Sun" (2021) romanida AI'ning inson emotsional hayotiga kirib borishi tasvirlanadi.

Umuman, G'arb adabiyotida AI ko'proq ilmiy-fantastik va ijtimoiy tahdid nuqtai nazaridan tasvirlanadi.

Sharq adabiyotida sun'iy intellekt tasviri

Sharq adabiyotida AI masalasi ko'proq falsafiy-estetik nuqtai nazardan yoritiladi. Yapon yozuvchisi Haruki Murakami asarlarida to'g'ridan-to'g'ri AI obrazi ko'rinmasa-da, texnologiyalashgan jamiyatda insoniylikni saqlab qolish masalasi ramziy tasvirlanadi.

Haruki Murakami bevosita sun'iy intellekt yoki robotlar haqida yozmagan bo'lsa-da, uning ko'plab asarlarida "inson-mashina" ruhiyati, ya'ni insonning ichki olami va tashqi mexaniklashgan dunyo o'rtasidagi psixologik qarama-qarshilikasosiy mavzulardan biri sifatida ko'rinadi.

Murakami asarlaridagi "inson-mashina" metaforasi:

"Kafka on the Shore" va "Hard-Boiled Wonderland and the End of the World" romanlarida

Texnologiya va ong o'rtasidagi bog'liqlik ko'tariladi.

Qahramonlarning ongida kompyuter dasturlash, kodlash va avtomatlashtirilgan jarayonlar ramziy tarzda tasvirlanadi.

Bu o'quvchiga inson ongining mashinaviy darajaga o'tishi haqidagi metaforik tasavvur beradi.

"Hard-Boiled Wonderland"da

Qahramon ongida "inson-mashina" uyg'unligi aks ettiriladi.

Ongni sun'iy tarzda boshqarish, insonning o'z fikridan ajralishi kabi g'oyalar ilgari suriladi.

Umumiy ruhiyat

Murakami qahramonlari ko'pincha hissiz, avtomatlashtirilgan, "dasturlashtirilgandek" harakat qiladi.

Bu holat insonning zamonaviy texnologik jamiyatda ***"mashinalashib ketishi"**ni badiiy timsollarda ifodalaydi.

Qiyosiy nuqta:

Agar G'arb adabiyotida (Asimov, Philip K. Dick, Ishiguro) AI ko'proq fizik mashina va robotlar orqali tasvirlansa, Murakami kabi Sharq adabiyotida bu tushuncha metaforik-ruhiy darajada ifodalanadi:

G'arb → texnologiyaning tashqi xavfi.

Sharq → inson ruhiyatining ichki "mashinalashuvi".

Xitoy yozuvchisi Liu Cixinning "Uch tanlidan iborat muammo" turkumida esa AI insoniyatning kelajagi va kosmik taqdiri bilan bog'liq muhim vosita sifatida tasvirlanadi. U orqali insoniyatning texnologiyaga qaramligi va global xavf-xatarlar haqida mulohazalar yuritiladi.

O'zbek adabiyotida AI mavzusi hali keng miqyosda shakllanmagan bo'lsa-da, zamonaviy nasrda bu masalaga e'tibor ortib bormoqda. Yosh yozuvchilar hikoyalarida sun'iy intellekt axloqiy qadriyatlar va jamiyat hayotiga ta'sir qiluvchi obraz sifatida uchray boshladi.

Qiyosiy tahlil

G'arb va Sharq adabiyotida AI tasvirida muhim farqlar kuzatiladi:

G'arb adabiyoti: texnologiya va ilmiy progress markazda, AI insoniyatga imkoniyat yoki xavf sifatida ko'rsatiladi.

Sharq adabiyoti: falsafiy va axloqiy qarashlar ustuvor, AI insoniyatning o'zini anglashiga vosita sifatida talqin qilinadi.

Biroq, ikkala adabiyotda ham umumiy jihat mavjud: AI mavzusi insoniyatning kelajagi, axloqiy tanlovi va "insonlik" tushunchasini qayta anglashda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa

Adabiyotda sun'iy intellekt mavzusi nafaqat texnologik yangilik, balki ijtimoiy va falsafiy muammo sifatida ham ahamiyat kasb etadi. G'arb yozuvchilari uni ko'proq ilmiy-fantastik va ijtimoiy tahdidlar kontekstida tasvirlagan bo'lsa, Sharq yozuvchilari insoniylik, axloqiy qadriyatlar va jamiyat hayoti bilan bog'liq falsafiy masalalar doirasida talqin qiladilar. O'zbek adabiyotida esa mazkur yo'nalish endigina shakllanmoqda va kelgusida chuqur tadqiqotlarga muhtojdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Shelley M. Frankenstein. London: Lackington, Hughes, Harding, Mavor & Jones, 1818.
2. Asimov I. I, Robot. New York: Gnome Press, 1950.
3. Dick P. K. Do Androids Dream of Electric Sheep? New York: Doubleday, 1968.
4. Ishiguro K. Klara and the Sun. New York: Knopf, 2021.
5. Liu Cixin. The Three-Body Problem. Beijing: Chongqing Press, 2008.
6. Murakami H. Norwegian Wood. Tokyo: Kodansha, 1987.
7. Karimov Sh. "Zamonaviy o'zbek adabiyotida texnologiya va insoniylik masalasi." O'zbek tili va adabiyoti, 2023, №2.